

Bevezetés az analitikus filozófiába

Russell: A filozófia alapproblémái

Ha valaki összeállítaná azon angolszász filozófusok névsorát, akiknek legtöbb művük jelent meg magyar fordításban, Bertrand Russell neve minden bizonnyal előkelő helyet foglalna el a listán. Az 1993-ban megjelent Filozófiai Kisenciklopédia végén található bibliográfia a filozófus tíz kötetének teljes magyar változatát sorolja föl a több írását is tartalmazó Kortárs-tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről című szöveggyűjtemény mellett. A sokak által az analitikus irányzat egyik kezdeményezőjének tekintett Russell magyar nyelven olvasható műveinek sora szokatlan módon gyarapodott A filozófia alapproblémái című könyvecske újbóli megjelenésével. Ez ugyanis a szerző első olyan kötete, melynek immár két különböző magyar fordítása van.

Ha igazán pontosan akarunk fogalmazni, azt kell mondanunk, hogy a két magyar változat közül az első nem nevezhető a teljes mű fordításának. Az anyagát helyenként igencsak szabadon kezelő Fogarasi Béla 1919-ben és 1991-ben is megjelent fordításából nem csupán rövidebb bekezdések, mondatok maradtak ki, hanem hiányzik a mű teljes zárófejezete is, melyben Russell a filozófia értékéről vallott nézeteit foglalja össze. Ezek a hiányok azonban önmagukban még nem tették volna elengedhetetlenné az új változat megjelenését. A fordító és a kiadásban segédkezők döntése azért mondható mégis megalapozottnak, mert *A filozófia alapproblémái* nemcsak egy már klasszikussá vált filozófus egyik főműve, hanem egyszersmind rendkívül színvonalasan megírt ismeretterjesztő mű is, melynek élvezetéhez szinte semmiféle előképzettségre sincs szükség.

Az először nyolcvanöt évvel ezelőtt, Londonban megjelent mű első kiadása a *The Home University Library of Modern Knowledge* című sorozat 40. köteteként került a könyvesboltokba. Mint a sorozat elnevezése is mutatja, a kiadó célja a kor tudományos eredményeinek népszerűsítése, minél szélesebb közönséghez való eljuttatása volt. A filozófiai tárgyú kötetek szerzői közé tartozott Russellen kívül *G. E. Moore* is, akinek *Etika* című műve jelent meg, míg *A. N. Whitehead* a *Bevezetés a matematikába* című könyvével gazdagított-

ta a sorozat „tudomány” tárgymegjelöléssel ellátott köteteinek sorát. Mindhárom szerző, de különösen Russell és Moore ezidőtájt keletkezett műveinek közös jellemzője a korban uralkodó újhegelianizmus és újkantianizmus elutasításán és a brit empirizmus hagyományaihoz való visszatérésen túl a filozófiai problémák fogalmi, nyelvi analízis útján való vizsgálata. Russell, miközben a vizsgált fogalmakat egyszerűbb alapfogalmakra próbálta visszavezetni, gyakran felhasználta a többek között általa és Whitehead által kifejlesztett matematikai logika eszközeit is. A filozófiai problémák nyelvi-logikai elemzésének klasszikus példája az 1905-ben megjelent *A denotálásról* című esszé, melyben Russell, miközben megpróbálja feltárni bizonyos hétköznapi kifejezések logikai „mélystruktúráját”, egyúttal ontológiai következtetéseket is levon. Elfogadva *F. P. Ramsey* állítását, mely szerint ez a cikk filozófiai paradigmává vált, az analitikus irányzathoz tartozó későbbi művek jelentős része e paradigma – az analitikus módszer – különböző problémákra való alkalmazásának tekinthető. A módszer több-kevésbé közös voltából adódik, hogy az irányzathoz tartozó szerzők kérdésfeltevésében sok a közös elem, még akkor is, ha a kérdésekre adott válaszok rendkívüli sokféleséget mutatnak. *A filozófia alapproblémái* tehát, mint e paradigma egyik első képviselője, az analitikus filozófia

módszereibe és egyes problémáiba való bevezetőként is olvasható.

A könyv nyitófejezete *Descartes*-ot követve arra a kérdésre próbál választ találni, hogy létezik-e olyan tudás, melyben nem lehet ésszerűen kételkedni. Russell rámutat, hogy hétköznapi vélekedéseink legnagyobb része nemcsak kétségbevonható, hanem egyenesen ellentmondásos. Azt hisszük például, hogy egyes tárgyaknak állandó színük, alakjuk van, holott tisztában vagyunk vele, hogy ugyanaz a dolog különböző körülmények között más-más színűnek és alakúnak látszik. Ez az ellentmondás csak úgy oldható fel, ha különbséget teszünk egy tárgy valóságos és általunk észlelt tulajdonságai között. A jelenség és valóság közti különbség tárgyalása módot ad a szerzőnek két alapfogalom, az érzet és az érzéki adat fogalmának bevezetésére. Közvetlenül és egyszersmind kétségbevonhatatlanul csupán érzeteink tárgyairól, az érzéki adatokról van tudomásunk. Ilyen dolgok a különböző színek, hangok, keménységek. A mindennapi élet tárgyairól és "valóságos" tulajdonságaikról ezzel szemben csak a velük társított érzéki adatok közvetítésével szerezhetünk ismereteket.

Az érzéki adatok és érzetek fenomenalista színezetű fogalmi apparátusának birtokában Russell először az anyag, illetve a külvilág létezésének problémáját vizsgálja. Meglepően modern megoldása szerint a külvilág és az anyag léteznek, azonban létezésük mellett kényszerítő erejű logikai megfontolások helyett csupán gyakorlati érvek hozhatók fel. A külvilág létét egyrészt azért érdemes feltételeznünk, mert ez a legegyszerűbb hipotézis, mely kielégítően magyarázza tapasztalatainkat. Másrészt – és ez talán a fontosabb ok – ez a feltételezés jól illeszkedik ösztönszerű meggyőződéseink hierarchiájába, melynek racionális rekonstrukciója Russell szerint a filozófia voltaképpeni feladata.

Az idealizmus rövid tárgyalása és cáfolata után, mely az érzetek és az érzetek tárgyainak megkülönböztetésén alapszik, következik a mű egyik legfontosabb fejezete, mely a tudás két alapvető fajtájáról: az ismeretség révén és a leírás révén adott tu-

dásról szól. Ismeretségben azokkal a dolgokkal vagyunk, melyekről közvetlen tudomásunk van. Ilyenek a már említett érzéki adatokon kívül bizonyos univerzálék is, mint például a fehérség, sokféleség és így tovább. A leírás révén adott tudás meghatározásához a szerző már a nyelv logikai analízisének eszközeit is felhasználja. A határozott leírások Russell-féle elmélete szerint a mindennapi nyelvhasználat legtöbb olyan kifejezése, mely látszólag közvetlenül denotálja, azaz jelöli jelölését, valójában álcázott leírás. A közneveket, tulajdonneveket tartalmazó mondatok túlnyomó részének valódi tartalmát csak úgy tehetjük explicitté, ha megkeressük a jelölő kifejezéseknek megfelelő leírásokat, és ezek felhasználásával olyan alakra hozzuk a mondatot, melyben a jelölő kifejezések már nem szerepelnek. Ha olyan tudásunk van egy tárgyról, amely végső elemzésben csak a tárgy leírását tartalmazó mondattal fejezhető ki, akkor leírás révén adott ismerettel rendelkezünk. Ilyenkor nem vagyunk ismeretségben a szóban forgó tárggyal, csak azt tudjuk, hogy létezik, és hogy rendelkezik bizonyos, egyedül rá jellemző tulajdonságokkal. Például embertársainkról leírás révén adott tudással bírunk, hiszen nem közvetlenül velük, csak bizonyos tulajdonságaikkal – színeikkel, nevükkel stb. – állunk ismeretségben. A kijelentések helyes elemzéséhez segítségül szolgál Russell azon alapvető tézise is, mely szerint minden számunkra érthető kijelentésnek általunk közvetlenül ismert alkotóelemekből kell állnia, tehát olyan alkotóelemekből, melyekkel ismeretségben vagyunk.

A könyv további fejezetei teljessé teszik lehetséges ismereteink megkezdett rendszerezését. Russell az indukció elvét tárgyalva megállapítja, hogy ez olyan általános alapelv, mely nem vezethető le a tapasztalatból. Igazságának feltételezése nélkül viszont nem lennének képesek múltbeli tapasztalatainkból a jövőben várható eseményekre következtetni. Hasonlóan nem bizonyíthatók a tapasztalatra való hivatkozással a logika alapelvei és a matematikai igazságok sem. A tapasztalattól független, mégsem logikailag szükségsze-

rű ítéletek lehetségességét kutató kérdésre Russell a kantitól gyökeresen eltérő választ ad. Szerinte az ilyen alapelveket megfogalmazó állítások valójában nem individuumokról szólnak, hanem univerzálékról, tehát tulajdonságokról vagy relációkról. Ezeknek a szerző – Plátón nyomán – objektív, időtlen létet tulajdonít. Az egyes dolgokhoz hasonlóan univerzálékról is lehet ismeretségen alapuló, vagy leírás általi tudásunk, és relációikról is rendelkezhetünk közvetlen vagy levezetett ismeretekkel. Általános elvekről való tudásunk legnagyobb része éppen azon alapul, hogy képesek vagyunk közvetlenül belátni bizonyos univerzálék egymáshoz való viszonyát. Russell az igaz kijelentések közvetlen ismeretét intuitív tudásnak nevezi. Ilyen ismereteket fogalmazznak meg szerinte többek között az érzéki adatok jelenlétét rögzítő állítások, valamint egyes absztrakt logikai, matematikai és (esetleg) etikai elvek. Minden más igaz kijelentésekre vonatkozó ismeretünk csak levezetett lehet, abban az értelemben, hogy ezek intuitív ismereteinkből a dedukció önmagukban evidens elveinek segítségével vezethetők le.

Igaz állításokra vonatkozó ismereteink végső forrásainak tehát Russell szerint az önevidens igazságok bizonyulnak. Az önevidencia azonban nem abszolút tulajdonság. Míg például az egyszerű logikai igazságok beláthatósága a lehető legmagasabb fokú, addig távoli emlékeink vagy bonyolult matematikai állítások kismértékű evidenciája csak valószínűségekre enged következtetni. Mivel hitünk jelentős része bizonytalan, ezért egy része könnyen hamis is lehet. Russell, miközben megpróbálja feltárni a hamisság, az igazság és a tudás mibenlétét, egyúttal hamis hitünk forrásait is kutatja. Az igazság koherencia-elméletét elvetve, a korrespondencia-elmélet egy meglehetősen bonyolult változata mellett érvel, a tudást pedig olyan biztos és igaz hitként határozza meg, amely vagy intuitív, vagy levezethető olyan intuitív tudásból, melyből logikailag is következik. Hamis hitünk többnyire akkor keletkezik, ha tévesen analizálunk egy komplex tényál-

lást, vagy ha intuitív ismereteinkből megalapozatlan következtetéseket vonunk le.

A könyv két utolsó fejezete csak lazán kapcsolódik az előzőekhez, melyek ismeretelméleti alapvetésként kerek egészet alkotnak. Ezekben a szerző a filozófia értékéről, céljairól és a tőle várható eredményekről fejt ki nézeteit. Russell szerint a filozófiának le kell mondania arról a hege-li törekvésről, hogy a mindenséget a priori elvek segítségével próbálja meg leírni. A filozófia valódi feladata ismereteink szisztematikus kritikájában áll, mely mind a józan ész, mind a tudományok nézeteit vizsgáltnak veti alá, és csak azokat tartja meg közülük, melyek kiállják a módszeres kétkedés descartes-i próbáját. A szigorú vizsgálat hangsúlyozása azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy végeredményként abszolút bizonyosságú ismeretekre tehetnénk szert. Bár Russell szerint a filozófia csökkentheti a tévedés kockázatát, sőt egyes esetekben minimálisra szoríthatja le azt, tanulmányozásának legfontosabb előnye mégsem ez. A filozófiát mindenekelőtt azért érdemes művelnünk, mert miközben kérdéssé teszi mindennapi vélekedéseinket, tágítja látókörünket és alkalmassá tesz minket a különböző elméleti lehetőségek megértésére és elfogulatlan mérlegelésére.

Talán *A filozófia alapproblémái* tartalmának e vázlatos áttekintése is igazolja, hogy valódi bevezetőről van szó, mely számtalan filozófiatörténeti és kortárs-filozófiai kapcsolódási pontot kínál. Miközben Russell hosszabb-rövidebb interpretációját nyújtja többek között *Berkeley*, *Kant*, *Plátón* és *Hegel* bizonyos nézeteinek, gondosan definiál minden egyes említésre kerülő fogalmat és szakkifejezést. Így az olvasó a könyv áttanulmányozása során képet kap az univerzálék és a relációk mibenlétéről, a 17. századi empirista-racionalista vitáról, vagy éppen arról, hogy mit állít az igazság koherencia-elmélete. A mű első megjelenése óta eltelt majd kilenc évtized természetesen elengedhetetlenné tesz némi történeti távolságtartást. Mai szemmel egyes filozófiatörténeti elemzések elhamarkodottnak tűnnek, és helyenként a használt nyelvezet is kiforratlannak tetszik. Mindennek ellené-

re a könyv legszembeötlőbb tulajdonságai éppen a modernség és aktualitás. Bár Russell sok problémamegoldása már elavult, kérdésfeltevései még mindig korszerűek – még ha olykor csak abban az értelemben is, hogy a kortárs irodalom elutasítja a kérdés ilyen formában való felvetését. Az elmúlt évtizedek analitikus filozófiájában fontos problémáknak számítottak az univerzálék realitásának, az érzéki adatok létének és ismeretelméletben betöltött szerepének, sőt magának az ismeretelmélet feltételezett primátusának kérdései. Mindezen témakörök Russell művében is a középpontban állnak. A valódi főszereplő azonban – legalábbis a könyv filozófiatörténeti szerepét figyelembe véve – a logikai-fogalmi analízis módszere, melynek alkalmazása a könyv összes témájának tárgyalásmódját meghatározza. E módszer használatának köszönhető, hogy a könyv figyelmes olvasója egy ma is beszélt filozófiai nyelvet sajátíthat el.

Bánki Dezső fordítása – mely Fogarasi Béla 1919-es fordításának felhasználásá-

val készült – gördülékeny mondataival híven tükrözi az irodalmi Nobel-díjat nyert szerző letisztult, közérthető stílusát. A fordító, miközben következetesen figyelembe veszi az eddig megjelent korszerű Russell-fordítások terminológiáját, a történelmi távolságot is érzékelteti a régi magyar kiadás egyes mondatainak és kifejezéseinek változatlanul hagyásával. A kiváló angol eredeti alapján készült színvonalas fordítás megjelenésével olyan könyvvel gazdagodott a magyar nyelvű Russell-kötetek sora, mely mindenkinek ajánlható, aki érdeklődik az analitikus filozófia, vagy csak egyszerűen a filozófia iránt.

Bertrand Russell: A filozófia alapproblémái. Fogarasi Béla fordításának felhasználásával fordította Bánki Dezső. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1996.

Simonyi András

Korszerű módszerek és eszközök az oktatásban

Az új információs technológiák szövegtani, retorikai, stilisztikai sajátosságait elméleti perspektívából vizsgáló Megjegyzések a hipermédiák alkalmazásáról című tanulmányunk (Iskolakultúra, 1997. 3. sz., 3-7. old.) folytatásaként ebben az írásunkban néhány, az oktatás módszertani és tartalmi kérdéseit is érintő kiadvánnyal foglalkozunk.

1. „Az utóbbi évtizedekben zajló információs forradalom – olvashatjuk a Nemzeti alaptanterv *Informatika* fejezetében – sokrétűen hat mindennapjainkra. Az elektronikus adatkezelő eszközök fejlődésének és elterjedésének hatására kibővült az ember módszer- és eszköztára, a megoldható problémák köre. Az új eszközök közül sokoldalúságával és hozzáférhetőségével kiemelkedik a számítógép, mely önmagában is, de főleg számítógépes hálózatra kapcsolva újszerű problémamegoldási lehetőségeket biztosít. E tudás jelentős része napjainkra az alpműveltség részének tekinthető.”

Egyetértve az idézett megállapítással, ezúttal az elektronikus információhordozók egyre bővülő hazai választékából mutatunk be és kommentálunk röviden néhány adatbázist, melyek a közelmúltban jelentek meg, s úgy tűnik, máris széles körű érdeklődésre tartanak számot – viszonylag borsos árak ellenére is. Kommentárjaink elsősorban leíró, illetőleg szemléltető jellegűek (s szándékosan nem utalnak sem a gyártókra, sem a kiadókra, sem pedig a forgalmazókra).

2. A méltán népszerű szótárak, például az *Angol-magyar nagyszótár*, valamint a *Hatnyelvű hangosszótár*, vagy a közismert